

OBSAH

Miroslav Bárta, Martin Kovář

Slovo úvodem 15

1. Miroslav Bárta

Kolaps a regenerace: pokračující cesty minulých civilizací 19

Autor se zabývá fenoménem kolapsu tak, jak se jeví na základě studia různých disciplín humanitního bádání, zejména historických, archeologických a ekonomických oborů. Po rozboru základních rysů společných krizím v různých společnostech se zabývá možnostmi obecnějšího pohledu na vývoj lidských kultur a civilizací. Stranou neponechává ani otázku relevance tohoto směru studia pro analýzu současné situace naší civilizace jako takové a vývoje do budoucna.

PRAVĚK

2. Jiří Svoboda

Komplexnost lovců-sběračů a kolaps moravského gravettienu 49

Příspěvek se zaměřuje na zhruba 30-22 tisíc let starý příběh: dopad posledního glaciálního maxima (MIS2) na přírodu předchozího interpleniglaciálu (MIS3) a na společnost moravského gravettienu. Pro lovců-sběrače zřejmě platí, že čím je jejich ekonomika specializovanější a společenská struktura komplexnější, tím bude dopad klimatické změny tvrdší. Z několika variant možných reakcí došlo v tomto případě (soudě podle environmentálního a archeologického záznamu) k migraci velké stádní zvěře a části loveckých populací do příznivějších klimatických refugií.

3. Jan Turek

Poháry místo monumentů

Tradice a změny ve společnosti a v kosmologii evropských zemědělců ve 3. tisíciletí před Kristem 69

Příspěvek je věnován fenoménu konstrukce pravěkých monumentů jako symbolů sdílené společenské identity a dále pak jejich vymizení z lidské kultury a nahrazení individualizovaným pohřbíváním, přírodními svatyněmi a pohárovou ideologií související s prohlubující se společenskou diferenciací a snad i novým kultem. Kolaps tradice kolektivních hodnot probíhal postupně od poloviny 5. tisíciletí př. Kr. Výrazná změna, nebo dokonce kolaps tradičních hodnot se však odehrál až na počátku 3. tisíciletí př. Kr. Změny, které tak nastaly, měly kořeny především ve vývoji společenských vztahů a v proměnách kosmologie zemědělských komunit pozdní doby kamenné.

4. Alžběta Danielisová

„A pak se potichu vytratili...“

Zánik keltské civilizace v Čechách z pohledu archeologie 107

Keltské osídlení na našem území trvalo přibližně pět posledních století starého letopočtu. Během té doby zažilo několik fází stability střídaných velkými změnami, které transformovaly celou společnost. Tu poslední po polovině 1. století př. Kr. už nepřekonal a uprázdněný prostor rychle zaplňují Germáni. Pátrání po příčinách zániku keltské civilizace u nás se pokouší přibližovat čtenářům dostupné prameny v různých úhlech pohledu: historickém, archeologickém, paleoekonomickém a z hlediska vztahu lidské společnosti k přírodnímu prostředí. Diskuze nad nimi napovídá, že jeden pohled často nestačí.

5. Jiří Militký

Nejstarší středoevropské mince – vzestup a pád keltské civilizace

ve střední Evropě z pohledu numismatiky 139

Vrchol a pád středoevropských Bójů je zajímavě dokumentovatelný prostřednictvím jejich mincí. Keltové byli první, kteří ražbu mincí de facto po řeckém způsobu v prostoru na sever od Dunaje zavedli, a to někdy okolo roku 250 před Kr. Prvý náznak kolapsu laténské společnosti představuje zánik obchodně-výrobních center. Nešlo však o společenskou destrukci bez kontinuity - následně vznikají fortifikovaná oppida, s jejichž existencí je úzce svázán další mohutný rozkvět mincovní výroby. Další otřes systému představuje bójsko-dácká válka v letech 44/40 před Kr. To, co následovalo po ní, však již vedlo jen ke konci keltského světa.

6. Evžen Neustupný
Pulzování archeologických kultur 173

Příspěvek se netradičním způsobem zabývá periodicitou ve vývoji lidské kultury, která spočívá ve střídání období rozkvětu a úpadku arbitrárních systémů. To lze chápat jako pulzování arbitrárních aspektů artefaktové kultury. K tomuto procesu dochází ve víceméně pravidelných intervalech. Tento symbolický koncept cyklického střídání lidských kultur může mít významné konsekvence s ohledem na revizi klasické klasifikace pravěkých kultur jako takových.

STAROVĚK

7. Petr Charvát
Každý konec je nový začátek: transformace sumerské společnosti na přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. 187

Analýza vývoje urské společnosti detailně popisuje postupný proces, který vedl k jejímu úpadku. Hlavní roli přitom hrály zejména tyto faktory: optimalizace, zjednodušení a zprůhlednění v oblasti hospodářské, decentralizace a utvoření (kon?)federace samostatných městských obcí a vzrůst moci regionálních elit, doprovázený úpravou ideologie vládní moci v oblasti politické. Paralelně s tím docházelo k návratu k tradičním zvyklostem a adopci kulturních a duchovních vymožeností dávného ústředí novými ohnisky politické moci v regionech. Tato velká transformace však neznamenal pouze zánik urské společnosti, ale stala se důležitým předstupněm pozdějšího vývoje.

8. Jiří Janák
Achnaton - filozof na trůně, nebo tyran? 211

Příspěvek se zaměřuje na tři důležité, přesto opomíjené aspekty Atonova kultu a královské ideologie amarnské doby. Jedná se o rozdíl mezi tradičním pojetím několikaúrovňového panteonu a univerzální mocí jediného boha Atona, dále o rozbor změny v popisování a zobrazování boha během amarnské náboženské reformy a nakonec o analýzu zásadní proměny způsobu posmrtného ospravedlnění. Bližší rozbor aspektů Achnatonovy teologie ukazuje, že v pozadí této náboženské reformy mohla stát touha po zvýšení autority panovníka a po naprosté centralizaci administrativní, politické a náboženské moci v ruku krále.

9. Jakub Maršálek
Jednota a rozpady starověké Číny 221

Příspěvek se zabývá formativním obdobím ve vývoji čínské civilizace

ce, a to od vzniku prvního státu s centrem v Er-li-tchou kolem roku 2000 př. n. l. po vládu prvních dvou císařských dynastií Čchin (221–207 př. n. l.) a Chan (206 př. n. l.–220 n. l.). Poukazuje na příčiny rozpadu raných říší, které byly založeny na expanzi nezbytné pro zajišťování loajality podřízené aristokracie pūdou a luxusními výrobky, přičemž po zastavení této expanze došlo k rozvolňování vazeb mezi centrem a subjekty. Pozornost je dále věnována formování vzájemně soupeřících centralizovaných států, na jejichž model navazovala správa prvních císařských dynastií, které Čínu sjednotily.

10. Jiří Musil

Krise a úpadek římské říše..... 267

Vývoj, krize a následný úpadek římské říše jsou témata, kterým se badatelé věnují již od samého sklonku starověku. Tento příspěvek hodnotí výše zmíněnou problematiku z odlišného pohledu: pozornost zaměřuje na obecnější vnímání krize a úpadku v římském období i na jejich kořeny. Několik příkladů krizových situací z okrajových oblastí římského světa (rýnské a dunajské provincie) a Egypta (Západní poušť) a jejich analýza z pohledu archeologie je východiskem pro hodnocení přelomového období konce starověku a počátku středověku.

STŘEDOVĚK A RANÝ NOVOVĚK

11. Michal Lutovský

Vzestup a pád „říše českých Boleslavů“

O krizi dynastie a počátku státu..... 297

Krizí na počátku druhého milénia skončila významná epocha raně středověkých českých dějin. Z mapy Evropy zmizela „říše českých Boleslavů“, obrovské nekompaktní teritorium sahající z Čech až daleko za Krakov, útvar vybudovaný po polovině 10. století Boleslavem I. a postupně zanikající za vlády jeho syna a vnuka. Díky počínajícímu systému státní správy, byť omezenému pouze na českou kotlinu, přemyslovská monarchie krizi překonala.

12. Petr Čornej

Husitství: katastrofa, nebo východisko z pozdně středověké krize? 319

Komparativní studium ukazuje, že husitství tvořilo nedílnou součást pozdně středověké krize (resp. dysfunkce), která v různé intenzitě zasáhla západokřesťanskou Evropu přibližně v polovině 14. a odeznívala až do konce 15. století. Krize se projevovala v rovině demografické, náboženské, hospodářské, sociální i politické (otřásla autoritou císař-

ství i papežství) a destabilizovala tehdejší společnost. V českých zemích, v nichž krize nastoupila na sklonku 14. století, vyústila snaha nalézt východisko z obtížné situace v husitství. Toto hnutí se pokusilo vyřešit současně náboženskou a církevní otázkou spolu s prosazením modelu stavovského státu.

13. Markéta Křížová

Kolaps indiánských říší?..... 345

Text je věnován problematice údajného zhroucení domorodých civilizací Ameriky (aztécké a incké říše a mayských městských států) v 16. století, tedy poté co Španělé zahájili kolonizaci amerického kontinentu. Navzdory všeobecně přijímaným představám vnímá tyto procesy nikoli jako „kolaps“, ale spíše jako součást širších procesů postupné integrace regionů do větších celků na počátku moderní doby.

14. Josef Opatrný

Dlouhá cesta ke kolapsu

Konec říše, nad níž nezapadalo slunce 377

Ještě v šedesátých letech osmnáctého století představovalo španělské koloniální impérium jednu z největších světových říší všech dob, přinejmenším co se rozlohy týče. Ekonomická slabost metropole, její neschopnost využít hospodářských možností kolonií a politický vývoj v atlantickém prostoru na konci osmnáctého století pak podnítily ve španělských zámořských územích hnutí za nezávislost, které přivedlo do roku 1826 impérium ke kolapsu.

15. Jaroslav Pánek

Bílá hora a černý pád stavovského státu 427

V průběhu téměř čtyř staletí vyrostla bitva na Bílé hoře (8. listopadu 1620) v symbolický mezník českých dějin, který je hodnocen jako národní katastrofa či jako návrat českých zemí do lůna katolické církve. Z tohoto hlediska jsou v národní tradici a často i v odborné historiografii hodnoceny jak předehra bitvy (české stavovské povstání proti Habsburkům v letech 1618–1620), tak i dlouhodobé předpoklady drtivé porážky českých stavů. Tato studie se pokouší vystihnout bělohorský zvrát z hlediska drastičnosti změny, dlouhodobé kumulace vnitřního (politického, sociálního, ideologického a náboženského) napětí v českých zemích, stupňování vnějšího (mezinárodněpolitického, finančního a vojenského) tlaku a také z hlediska nemožnosti návratu k dřívějším poměrům po roce 1620. Kolaps symbolizovaný Bílou horou přinesl tak dalekosáhlé a komplexní změny české společnosti, že později už nebyla schopna klasický stavovský stát obnovit.

NOVOVĚK A NEJNOVĚJŠÍ DOBA

16. Eduard Gombár

Zánik osmanského impéria 447

Osmanské impérium bylo založeno na tradicích islámského univerzalizmu, tureckého vojensko-lenního systému a iránské byrokracii. První fáze krize osmanské říše v 16. až 18. století se vyznačovala úpadkem klasického modelu, v jehož důsledku došlo k vojenským porážkám osmanského sultána ze strany evropských velmocí. Osmanská říše v 19. století vstoupila do druhé fáze krize, kterou se snažila překonat modernizací podle evropského vzoru. Tlak evropských velmocí v rámci „Východní otázky“ však modernizačním procesům bránil a angažovanost Turků na straně císařského Německa za první světové války vedla k definitivnímu zániku osmanského impéria.

17. Robert Kvaček

Pád Rakousko-Uherska a vznik Československa 469

Pád Rakousko-Uherska sice přišel až s válečným dobrodružstvím zahájeným v létě 1914, ale vážné existenční krize mnohonárodnostní monarchii oslabovaly již celá desetiletí předtím. Vznik suverénního Československa na podzim 1918 byl přitom „malým zázrakem“. Fakticky se jednalo o důsledek toho, že státoprávní program Čechů nedošel v Rakousko-Uhersku ani po desetiletích naplnění; světová válka s ním pak skoncovala úplně: u vědomí toho, co se s Rakouskem po zahájení bojů dělo, nemohli Češi, Slováci, ani příslušníci dalších národů čekat, že by jeho válečné vítězství umožnilo naplnění jejich národních aspirací. Výsledkem byl vznik již zmíněného samostatného Československa a dalších tzv. „nástupnických států“ ve střední Evropě.

18. Ondřej Houska

Uspořádání odsouzené k zániku?

Mýty a skutečnosti o kolapsu versailleského mírového systému 485

Mírové uspořádání po první světové válce je tradičně odsuzováno jako krátkozraký diktát, který poražené Německo srazil na kolena. V údajně přehnané tvrdosti tzv. versailleského mírového systému je spatřován jeden z hlavních důvodů nástupu nacismu k moci a vzniku druhé světové války. Tato studie poukazuje na to, že historiografie taková tvrzení po zpřístupnění archivů již vyvrátila. Versailleský systém ve skutečnosti mohl být fungujícím základem mírového uspořádání mezinárodních vztahů. Jeho hlavním problémem nebyla přehnaná tvrdost, ale neschopnost Německa uznat válečnou porážku.

19. Martin Kovář***Smutný kolaps v pravý čas******Pád, který zachránil Británii*..... 507**

Kolaps říše, jejíž si britská veřejnost naplno uvědomila v souvislosti s udělením nezávislosti Indii a Pákistánu v roce 1947 a hlavně během tzv. suezské krize v roce 1956, přišel de facto již v důsledku první světové války a většina krizových příznaků byla patrná už na přelomu 19. a 20. století. Rozhodující faktory byly ekonomické. Velká Británie vedla v letech 1914-1918 válku nad své možnosti, což platí v ještě větší míře o světovém konfliktu z let 1939-1945. Ostrovní stát sice na jeho konci patřil mezi vítěze, cena, kterou za tento triumf zaplatil, však byla strašlivá: totální ekonomické vyčerpání, hospodářská, vojenská i politická závislost na USA a - následně - pád impéria.

20. Jan Rychlík***Rozdělení Československa (1989-1992)*..... 527**

Zamýšlíme-li se nad příčinami zániku Československa, je třeba vidět je v tom, že mezi obyvatelstvem se nikdy nevyvinulo silné československé vědomí. Československo nebylo pro většinu občanů *conditio sine qua non*. Existence dvou plně vyvinutých politických národů činila soužití v jednom státě problematické. To ale v žádném případě ještě neznamená, že stát zaniknout musel, a především to neznamená, že musel zaniknout tak, jak zanikl. V konkrétní situaci bylo rozdělení státu způsobeno vítězstvím HZDS ve volbách na Slovensku 5.-6. června 1992, protože slovenský požadavek mezinárodněprávní subjektivity pro Slovensko nebyl s další existencí ČSFR slučitelný. Voliči, kteří odevzdali své hlasy pro HZDS, hlasovali objektivně pro samostatné Slovensko, a to bez ohledu na to, zda si to subjektivně přáli a uvědomovali.

21. Michal Pullmann***Úpadek a pád komunistických režimů ve střední******a (jiho)východní Evropě*..... 555**

Příspěvek sleduje zhroucení komunistických režimů ze tří perspektiv - hospodářsko-politické, sociálněhistorické a kulturní. Podle ústředního argumentu se v pozdní fázi komunismu oslabovaly a postupně rozpadaly hlavní integrativní vazby státně-socialistického uspořádání: komunistický ideologický jazyk, společenská homogenita i schopnost dosáhnout ekonomické efektivity a politické jednoty. Neřešené problémy kulminovaly v polovině osmdesátých let: Gorbačov sice v projektu přestavby a glasnosti rozehrál pokus o systémovou změnu, ten však nakonec vedl nikoliv k oživení a nápravě, nýbrž ke zhroucení celého systému.

22. Jiří Ellinger***Spojené státy americké po 11. září 2001******Počátek úpadku amerického „impéria“?..... 573***

Autor se ve své studii zaměřuje na Spojené státy po 11. září 2001. Diskutabilní úspěšnost americké odpovědi na tyto bezprecedentní útoky spolu s finanční a ekonomickou krizí z roku 2008 vyvolaly dojem, že Spojené státy se nacházejí v hluboké krizi a jejich globální vliv upadá na úkor nově rostoucích mocností. Ellinger na základě aktuálních debat předních amerických autorů ve své úvaze zkoumá, zda jsou Spojené státy (mnohými označované za současné „impérium“) skutečně v kritické fázi úpadku, zda existují užitečné analogie k jejich dnešní situaci z dřívějších dob či jak by po válkách v Afghánistánu a Iráku mohl vypadat nový globální řád 21. století.

23. Mojmír Hampl***Současná světová finanční krize******Normální cyklus nebo náznak kolapsu?..... 599***

Ekonomie se fenoménu dlouhodobého úpadku společností sice příliš nevěnuje, přinejmenším jeden pozoruhodný pohled na toto téma však přinesla: koncept zájmových skupin neboli distribučních koalic amerického ekonoma Mancura Olsona. Olsonův přístup naznačuje, že kolaps civilizací přichází zevnitř, i bez vnějších šoků. Není vyloučeno, že právě působení distribučních koalic je také v pozadí aktuální fáze vývoje západní civilizace, která začíná vykazovat některé rysy postupného ústupu z někdejší slávy.

24. Miroslav Ševčík, Michaela Ševčíková***Hrozba pro současnost i pro budoucnost:******kolapsy veřejných rozpočtů na pokraji nového tisíciletí 615***

Kolapsy veřejných rozpočtů na pokraji 3. tisíciletí mohou způsobit přímé ohrožení podstaty kapitalismu. Je to hrozba nejen pro současnou dekádu, ale i pro dekády budoucí. Kapitalismus se ocitá v ohrožení nadměrnými zásahy státu do ekonomiky dlouhodobým vytvářením deficitů veřejných rozpočtů i v obdobích ekonomického růstu, neschopností státních autorit a politických elit zabránit nesmyslnému utrácení na nesmyslné projekty z veřejných rozpočtů. V naprosté většině vyspělých demokratických společností se objevují populističtí politici, kteří se snaží zalíbit voličům nesplnitelnými sliby. Místo aby spravovali věci veřejné, dávají politici přednost používání sociální demagogie, prosazují úzce skupinové zájmy, a tyto prohlašují za zájmy veřejné. Odstranění dluhové pasti, do které se dostává naprostá většina vyspělých kapitalistických států, není otázkou krátkodobou.

Pokud si její nebezpečí pro existenci kapitalismu politici konečně uvědomí, budou její následky stejně likvidovat několik destiletí.

ČLOVĚK A PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ

25. Jan Kozák

Kolapsy vs. přírodní katastrofy 637

V první části jsou uvedeny, diskutovány a srovnávány dvě základní kategorie kolapsů, a to původu přírodního a původu antropogenního. Ve druhé části je čtenář prováděn galerií komentovaných obrazů-rytin největších světových přírodních (seismických a vulkanických) katastrof od 13. do konce 19. století, které dokumentují a ilustrují nejen postupný rozvoj věd o Zemi, ale i vývoj současné světové civilizace. Stručný závěr popisuje současný stav.

26. Petr Pokorný

Česká krajina a kolapsy 675

Tato studie si klade za cíl analýzu dlouhodobého vývoje české kulturní krajiny v časovém rozpětí od neolitu (5600 před n. l.) po současnost. S pomocí pylové analýzy souvislých sedimentárních záznamů a s využitím prostorově lokalizovaných archeologických dat se pokusíme vystopovat, je-li na tomto vývoji něco, co by sneslo označení „kolapsová dynamika“.

27. Pavla Státníková

Praha, Pražané a vltavské povodně 705

Základní charakteristika největších povodní na pražském území v období cca posledního tisíciletí, zejména těch, které dosáhly kulminační hranice stoleté vody. Popis ochrany obyvatel před velkou vodou a jejími důsledky, s akcentem na období 19. století, kdy se velkých povodní různého druhu v Praze odehrálo větší množství a pro něž je zároveň i poměrně bohatá archivní dokumentace. Největší podíl na protipovodňových opatřeních měly městské instituce.

28. Lenka Lisá

O kolapsech skrytých pod povrchem krajiny 757

Text formou dvou časově odlišných příběhů z různých částí světa ukazuje čtenáři způsob, jak vnímat krajinu kolem nás a její výpovědní hodnotu o možných příčinách a důsledcích kolapsů lidských společností. Čtenáři je nabídnuta exkurze do doby bronzové na severozápadní okraj Prahy, kde v důsledku řádění tehdejších zemědělců

došlo ke spuštění ekologické katastrofy. Historie se opakuje i v druhém příběhu, kdy je čtenář virtuálně přenesen na východní pobřeží Skotska, do romantické krajiny Culbinského lesa.

29. Václav Cílek

***Suroviny a konec světa – od kolapsu k regeneraci* 767**

V současné době se následkem růstu populace a zvyšujících se nároků lidí ocitáme v dalším přechodovém období evropské civilizace. Je pro ně charakteristické dosažení mezí tradičního růstu a relativní či absolutní nedostatek některých surovin a zdrojů. Surovin, které již brzy nenávratně dojdou, není mnoho, ale relativní nedostatek se týká prakticky všeho s výjimkou hliníku, železa, zemního plynu a několika dalších surovin. Většina tradičních ložisek zlata, stříbra, cínu, ale také ropy se nalézají v poslední třetině svého života. V příštích zhruba třech desetiletích očekávám souběh klimatických, ekonomických, potravinových a energetických krizí, které díky historické zkušenosti a schopnosti regenerace pravděpodobně, byť s citelnými ztrátami, úspěšně překonáme.

30. Vladimír Brůna, Kateřina Křováková, Peter Chrastina

***Paměť mostecké krajiny – delete a restart* 787**

Autoři se zamýšlejí nad krajinou jako prostorem, ve kterém se člověk odnepaměti pohybuje, pracuje, žije a také svou životní pouť končí. Konkrétně se jedná o Mosteckou pánev, která je dnes známa zejména pro své uhelné sloje o mocnostech až 45 metrů. A právě exploatace hnědého uhlí způsobila nevratné změny mostecké krajiny – ztrátu její paměti. Příspěvek nabízí pohled na mosteckou krajinu z mnoha perspektiv: zabývá se její strukturou, funkcemi krajinných složek či poznáváním časoprostorových změn, a to s využitím mnoha oborů vědeckého bádání.

Redakční poznámka 800

SEZNAM AUTORŮ 801